

crkva u svijetu

POVIJESNI PRILOG

POVIJESNI OSVRT NA KARTULAR SV. PETRA U SELU*

Benedikta Zelić-Bučan

Druga je polovica XI. stoljeća vrijeme unutarnje obnove Katoličke crkve »in capite et in membris«. Obnoviteljski duh poniknuo je u samostanima (Cluny), pa se obnova i provodila prvenstveno u samostanima i iz samostana. To je ujedno i doba obnove i procvata starih i nastajanja brojnih novih benediktinskih samostana i vrijeme procvata romaničke arhitekture. Tako je bilo

* Ovaj je članak bio napisan kao uvodni tekst uz englesko izdanje Kartulara Sv. Petra u Selu, koje je priredio dr. Edo Pivčević, izdavač i urednik »British-Croatian Review (BCR)«, u kojoj je redovito objavljivao u engleskom prevodu izabrana djela iz starije hrvatske književnosti ili značajnije historijske izvore (*Vinodolski statut*, *Poljički statut*). Kartular sv. Petra u Selu, međutim, nije objavio u BCR, nego u zasebnoj knjizi pod naslovom *The Cartulary of the Benedictine Abbey of St Peter of Gumay (Croatia) 1080—1187*, edited by Edo Pivčević, Bristol 1984. Uz ovaj članak, za isto izdanje, a također na zamolbu izdavača i urednika, bila sam priredila i potpuni index i glosarij nekih osobnih imena, lokaliteta i pojmova. G. Pivčević je kao urednik izdanja moj članak, pisan hrvatskim jezikom, dao na prijevod i na preradu bez mog znanja britanskoj slavistkinji g-đi Celiji Hawkesworth. Dotična je gospoda moj članak najprije radikalno skratila, izbacivši iz njega sve ono što se ne podudara s potpuno neznanstvenim i tendencioznim tvrdnjama Viktora Novaka, prema čijem je izdanju Kartulara sv. Petra u Selu rađeno ovo englesko izdanje. Uz to je mnoge odlomke ili rečenice mog teksta prerađivala unijevši tako u članak niz historijskih neistina, pa i neke očite besmislice. Sam, pak, urednik g. Pivčević na sličan način je postupio s mojim tekstom indeksa i glosarija. Preradio je gotovo svaku natuknicu, a tekst nekih je sasvim izmijenio. Oboje su se u knjizi supotpisali sa mnom kao suautori, a da ja o tome »suautorstvu« do objavljivanja knjige nisam imala pojma. Zbog toga sam u domaćoj publicistici javno prosvjedovala protiv takva u znanstvenoj praksi nečuvena postupka odrekavši se obaju tako prerađenih tekstova. (Vidi: *Marulić*, Zagreb, 6/1984, s. 705—707.)

svuda po katoličkoj Evropi, pa i u njezinu jugoistočnom perifernom području, u Hrvatskoj, na istočnoj obali Jadranskog mora.¹

Samostane su obično podizali kao svoje zadužbine vladari, velikaši i drugi mogućnici, koji su bili u stanju da ih opskrbe potrebnim dobrima za izdržavanje redovnika. U to vrijeme i bogati splitski građanin Petar Crni, sin Gu-majev, podiže muški benediktinski samostan s crkvom sv. Petra na mjestu zvanu Selo (Selle) u Poljičkom primorju.² Svečanu posvetu samostanske crkve sv. Petra obavio je 1080. god. splitski nadbiskup Lovro. Ovaj samostan bio je relativno kratka vijeka, spomen mu se zameće već sredinom XIII. st., pa se pretpostavlja da su ga porušili Tataři prilikom provale u Hrvatsku 1242. god.

Osnivač, Petar Crni, obdario je crkvu i samostan zemljama i radnom snagom, a poslije se posjed samostana uvećao kupovinama i darovštinama različitih darovatelja. O svim tim darovštinama i kupovinama, pa i parnicama oko ponekih komada zemlje, postoje ili prijepisi isprava ili, najčešće, samo kratak upis (breve recordatio) ili bilješka u samostanskom kartularu. Veliki nedostatak tih upisa i bilježaka jest u tome što nikada ne navode i površinu pojedine zemljišne čestice, a vrlo rijetko i vrst kulture na njoj, odnosno naznaku da li je zemlja uopće bila obrađivana. Poradi toga ne možemo nikako steći pravu predodžbu o tome koliki je u stvari bio posjed ovog samostana. Glavni-na zemalja, osobito onih koje je za samostan kupio sam njegov osnivač Petar Crni, nalazila se je u neposrednoj njegovoj okolici, između Malog Rata i Mu-tograssa, ali su mnoge zemlje bile razbacane i drugdje po Poljicima, zatim u solinskom, splitskom i kaštelanskom polju, pa čak i na otoku Braču. Kako za mnoge od njih danas više nije moguće utvrditi lokalitet, to ne možemo po podatcima iz Kartulara izraditi ni približnu skicu samostanskog posjeda. Ipak, sudeći po činjenici što se njegovi opati, kasnije prepoziti, rijetko spominju u suvremenim vladarskim ispravama, pretpostavljamo da je opsegom svojeg posjeda spadao u red osrednjih crkvenih veleposjednika³ i da nije imao neku značajniju ulogu u javnom životu. Njegova uloga i značenje za kraj u kojem je djelovao kretala se u okvirima one djelatnosti koja je svojstvena svim benediktinskim samostanima. I ovaj samostan bio je promicatelj naprednije poljoprivrede i zanatstva te lučonoša prosvjete. Samostanska biblioteka, koje je inventar zapisan u samostanskom kartularu, uz bogoslužne knjige, posje-dovala je i druge crkvene učene knjige, ukupno oko četrdeset svezaka, što je za ono vrijeme vrlo impozantan broj.⁴

Ipak ovaj, u vrijeme svojeg postojanja i djelovanja ni po čemu posebno značajan samostan, danas nosi prvenstvo među brojnim hrvatskim benediktinskim samostanima po tome što je do danas u originalu a ne u kasnijim (često su-

Da bi domaća stručna javnost ipak mogla imati uvid u originalan tekst mojega članka, objavljujem ga pristankom uredništva CUS na ovom mjestu. U ovom sam hrvatskom izdanju jedino neke bilješke, u kojima sam za englesko izdanje navodila mjestimice samo članke objavljene u samoj BCR, koji su engleskoj čitalačkoj publici dostupniji (usput napominjem da su u engleskoj preradi sve moje bilješke izostavljene), ovdje dopunila i podacima u domaćoj literaturi, a dodala sam i neke nove bilješke koje su označene uz redni broj još i slovima.

¹ Samo uz obalu od grada Rijeke do rijeke Bojane utvrđeno je postojanje 48 samostanih muških benediktinskih opatija uz još 27 manjih zajednica (cele, hospiciji, priorati) (usp. I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, II, Split, 1964, s. 31–32).

² Poljica su bila mala plemenska samoupravna općina (zvana i knežija po knezu) u udolinama i pristrancima planine Mosora između rijeke Cetine i mora. U primorju joj je pripadalo područje između rijeke Zrnovnice i Cetine, istočno od Splita. Poblize o tome u članku E. Pivčević, *The The Autonomous Principality of Poljica*, BCR, No 11–12, Bristol, 1977. Opširniju bibliografiju o Poljicima vidi kod F. Brničević, *Grada za bibliografiju Poljica*, Poljički zbornik, I, Zagreb, 1968. Osim toga mnogo podataka o Poljicima može se naći u dosada izašlim svescima spomenutog Poljičkog zbornika, kao i u časopisu *Poljica* (1–8).

³ Općenito uzevši tada nije bilo krupnih veleposjednika u Hrvatskoj. I najkrupnija hrvatska benediktinska opatija, Rogovska, bila je patuljak u usporedbi s krupnim crkvenim veleposjedima u zapadnoj Evropi. Srvani: N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971, s. 358 i bilj. 17 na istoj str.

⁴ Inventar knjiga koje je posjedovao samostan i crkva sv. Petra u Selu naveden je u lat. originalu kod V. Novak—P. Skok, *Supetarski kartular*, Zagreb, 1952, s. 230 i 231, upis br. 99 i 103.

mnjivim) prijepisima sačuvan njegov kartular, koji je po tome historijski izvor prvog reda za ekonomske, društvene, pravne, a dobrim dijelom i političke prilike u Hrvatskoj onoga vremena.

Kartulari⁵ su kopijalne knjige u koje su imaozi zemljišnih dobara, uglavnom crkveni veleposjednici (kapitoli, biskupije, samostani) unosili prijepise isprava ili kraće zapise o svojim posjedima, kao što su darovnice, kupoprodaje, potvrde posjeda, parnice i sl. Kartular sv. Petra u Selu zapravo je više zbornik zabilježaka o posjedima tog samostana, a ima u njemu i nekih drugih bilježaka značajnih za stariju hrvatsku povijest. To je mala knjižica od dva kvaterniona, svaki po 8 folija pergamene veličine 26,7×17,6 cm s 30 ispisanih stranica, pretežno pismom karolinom, a nešto malo i beneventanom i goticom. Kodeks ili nije imao korice ili su mu s vremenom otrgnute. Danas je omotan u papir na kojem stoji naslov *Codex traditionum ecclesiae (Monasterii) Sti Petri in Gumay*.⁶ Čuva se u riznici stolne crkve sv. Dujma u Splitu. Upisi su većinom bez datuma, a datirani se kreću od 1080—1187. god. Do sada je sadržaj ovog kartulara bio u Hrvatskoj više puta objavljivan, bilo u cijelosti, bilo u izvodima.⁷ Posljednje kritičko izdanje s priloženim faksimilima i popratnim opsežnim povijesnim, topografskim, diplomatskim, kronološkim, paleografskim i lingvističkim bilješkama priredio je uz suradnju Petra Skoka Viktor Novak u izdanju Jugoslavenske Akademije u Zagrebu 1952. god.⁸ Po tome Novakovu izdanju priređuje se i ovaj engleski prijevod s faksimilima.^{8a}

Da bi čitatelji BCR^{8b} s više razumijevanja mogli čitati sadržaj ovog kartulara potrebno je na ovom mjestu dati najnužnije napomene o sadržaju Kartulara kao i onodobnim političkim, društvenim i kulturnim prilikama u Hrvatskoj.

Pri kraju dugog razdoblja koje u svjetskoj povijesti nazivamo seobom naroda (III—VII. st.) među posljednjima koji su promijenili svoje boravište i naselili se na tlu opustošenog i razrušenog zapadnog rimskog carstva bio je jedan dio Hrvata. Iz svoje države Velike ili Bijele Hrvatske, koja je još sredinom X. st. postojala na gornjoj Valsi, na području današnje jugoistočne Poljske, uputilo se je 30-tih godina VII. st. sedam plemena Hrvata kao vojnički organiziran narod u rimsku pokrajinu Dalmaciju. Nakon nekoliko godina ratovanja s Avarima, koji su prije njih bili zaposjeli ovu pokrajinu, Hrvati pobijede Avere, jedan dio pobiju, a ostale zajedno sa starosjediocima pokore svojoj vlasti te sami zavladaju čitavom Dalmacijom, u kojoj se stalno nastaniše i tu osnovaše svoju novu državu.

U vrijeme seobe narodā, kada su Dalmacijom prolazili i pustošili je razni zavojevači, tako razna germanska plemena, pa Avari i napokon Hrvati, staro-

⁵ Kopijalne knjige dokumenata pojedinih veleposjeda tek se od novijeg vremena nazivaju kartularima. Taj naziv je preuzet općenito i u historiografiji. U starijim hrvatskim i drugim izvorima takve se knjige nazivaju: *codex traditionum, regestum, regestum, liber memorialis, liber instrumentorum, montaneum, topicus, codex diplomaticus* i dr.

⁶ Po obiteljskom imenu njegova osnivača samostan i crkva se u ponekim mlađim izvorima nazivaju i sv. Petar Gumajski, pri čemu je obiteljsko ime uzeto kao toponim.

⁷ J. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, II, Amsterdam 1666; D. Farlati, *Illyricum sacrum*, t. III, Venecija 1765; F. Carrara, *Archivio capitolare di Spalato*, Spalato 1844; I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I—II, Zagrabiae 1874—76; Fr. Rački, *Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia*, (MSHSM, VII), Zagrabiae 1877; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II, Zagreb 1904; F. Šišić, *Enchiridion fontium historiae croaticae*, Zagrabiae 1914.

⁸ V. Novak—P. Skok, o. c. Tekst kartulara teče od str. 213—232. Ovaj se Kartular u literaturi obično naziva »Kartular sv. Petra u Selu«, što je svakako ispravnije od Novakova naslova, jer takav naslov asociira na mjesto Supetar, a ne na ime samostanskog patrona i pravi lokalitet tog samostana. Osim toga, bilo je više benediktinskih samostana i crkava sv. Petra. Nakon Novakova izdanja sve se više udomačuje i u literaturi Novakov neprecizan naziv, a neki amateri ga čak ispravljaju u »sumpetsarski« po mjestu Sumpetar, koje je dobilo ime po nekadašnjoj crkvi, a ne obratno.

^{8a} Naslov koji je dao Edo Pivčević engleskom izdanju tog Kartulara »The Cartulary of the benedictine abbey of st Peter of Gumay« također nije opravdan. Iako se u mlađim izvorima, kada samostan više nije postojao, a ostala samo crkva i tradicija da ju je nekad sagradio Petar, sin Gumajev, ta crkva zaista pokatkada i u izvorima naziva sv. Petar Gumajski, kao i u naslovu koji je na omotu od papira taj kartular dobio u arhivu splitskog kapla. Očito je da je tu obiteljsko ime uzeto kao lokalitet, koji kao takav nije postojao.

^{8b} Sudeći prema prepisici s izdavačem autorica je pretpostavljala da će i ovaj izvor biti objavljen u BCR. Zbog toga ova napomena, koja u ovom hrvatskom izdanju ne bi bila potrebna, ali ju ostavljam, da se sačuva u cijelosti izvornost teksta.

sjedioci ove pokrajine, poromanjeni Iliri i rimski kolonisti Latini povukli su se u unutrašnjost zemlje, u planinske krajeve, a u primorskim predjelima nađoše spas u nekim utvrđenim gradovima i na otocima. Oni koji su se povukli u planine i tu pod imenom Vlasi živjeli od stočarstva tijekom nekoliko stoljeća jezikom se sasvim pohrvatiliše. Oni pak starosjedioci koji su preživjeli seobu naroda i dolazak Hrvata u svojim utvrđenim primorskim gradovima i na otocima, a koji se nazivaju Romani ili kasnije Latini, ostali su nekoliko vjekova izvan sklopa hrvatske države te nisu bili podvrgnuti hrvatskoj političkoj vlasti. Kao ostatak bizantskog posjeda u ovim stranama činili su zasebnu malu pokrajinu, temu Dalmaciju, pod političkom vlasti i upravom Bizanta. Tu novu malenu pokrajinu Dalmaciju činilo je svega pet gradova: Zadar, Trogir, Split i Kotor i tri sjevernojadranska otoka: Osor (danas Cres i Lošinj), Krk i Rab. Stisnuti u tijesne okvire svojih gradova, gradski žitelji bizantske Dalmacije plaćali su od IX. st. hrvatskim vladarima godišnji danak za slobodno obdriavanje svojih posjeda na tlu hrvatske države. Taj svoj mali posjed u zapadnoj hemisferi Bizant ponekad daje na upravu, već prema političkim prilikama, bilo hrvatskim vladarima, bilo Mlečanima. Ta politička dvojnost bila je uzrokom da je jedno od glavnih težnji hrvatskih vladara starohrvatske epohe, pa i kasnije, bila da se ta dvojnost dokrajči, da se izvrši politička integracija Hrvatske i Dalmacije. Etnička integracija, zapravo pohrvaćivanje Dalmacije, teklo je samo od sebe po zakonima svagdašnjeg života i međusobnog komuniciranja, međusobnim ženidbama i trgovačkim vezama, koje u ono vrijeme političke granice nijesu ometale, te neprestanim useljavanjem Hrvata u gradove. Tako je etnički romanski sloj u gradovima, a još više na otocima, bivao sve tanji. U vrijeme postanka samostana sv. Petra u Selu Split je već bio dvojezični grad.

Politički dualizam pratio je i dualizam u crkvenoj organizaciji. Kako su biskupije dalmatinske teme odlukom bizantskih careva od prve polovine VIII. st. pa do 923. god. bile izuzete ispod jurisdikcije rimskog patrijarha i pape i podvrgnute carigradskom patrijarhu, to su Hrvati već od IX. st. imali svoju posebnu crkvenu organizaciju, svojega »hrvatskog biskupa« sa sjedištem u Ninu, gdje su većinom boravili i hrvatski vladari. Ovu administrativnu razdvojenost hrvatske i dalmatinske Crkve pratila je i nutarnja razdvojenost na području obiju crkvenih organizacija, razdvojenost s obzirom na liturgijski jezik. Od kraja IX. st. među Hrvatima u otočkim biskupijama Bizantske Dalmacije, osobito na Krku, te na tlu autonomnih hrvatskih kneževina, u prvom redu kneževine Humske (Zahumlje) i njezine stonske biskupije, počelo se širiti i bogoslužje na narodnom jeziku s crkvenim knjigama pisanim pismom glagolicom,⁹ a u jugoistočnim biskupijama i hrvatskom ćirilicom.¹⁰

Kada je 923. god. carigradski patrijarh vratio papi jurisdikciju nad dalmatinskim biskupijama, a car stavio temu Dalmaciju pod upravu hrvatskog kralja Tomislava, bilo je moguće uspostaviti i jedinstvo hrvatske i dalmatinske Crkve. Odlukama crkvenih sabora u Splitu 925—927/28. god. metropolitom jedinstvene crkvene pokrajine za Hrvatsku i Dalmaciju postaje splitski nadbiskup, a ninska se biskupija dokida. Doneseni su i zaključci da se iz crkvene prakse istrijebe svi istočnjački običaji (na primjer ženidba svećenika, toleriranje narodnog jezika u bogoslužju i dr.). Da li su sve te i druge odredbe u praksi i sprovedene, ne znamo, jer sve do polovice XI. st. nemamo potanjih izvornih vijesti o crkvenom životu u Hrvatskoj. No da su mnoge odredbe ostale samo mrtvo slovo na papiru zaključujemo po činjenici što su se gotovo isti problemi, izuzev pitanja metropolije, našli i pred reformnim crkvenim saborima koji su se održavali u drugoj polovici XI. st.

U drugoj polovici XI. st. opet u izvorima nalazimo funkciju »hrvatskog biskupa«. On nije rezidencijalni biskup. To je bila ustanova jedinstvena u Katoličkoj Crkvi. To je služba biskupa koji stoluje na kraljevu dvoru, a ipak nije

⁹ O hrvatskoj glagolici vidi članak *The glagolitic script*, BCR No 14 Bristol 1978. U hrvatskoj historiografiji ima bezbroj članaka i rasprava o tom pismu, kako o problematiki samog pisma tako i o pojedinim spomenicima njime pisanim, pa ih nije moguće ovdje navoditi.

¹⁰ Sравни članak B. Zelić—Bučan, *L'écriture cyrillique croate dans les diocèses meridionaux de la province ecclésiastique de Split jusqu'au bout du XIIe siècle*, *Medioevo e umanesimo*, 49, Padova 1982; Ista, *Evangelistar kneza Miroslava kao historijski izvor*, Marulić, br. 5—6, Zagreb, 1982.

kraljev dvorski biskup, niti mu je jurisdikcija omeđena teritorijem, nego se odnosi na narod. To stanje je i ozakonjeno u vrijeme kralja Zvonimira, koji je svojem hrvatskom biskupu uredio u Polju kod Knina, gdje je bila i kraljeva rezidencija, divnu katedralu sv. Marije. Time je nađeno solomonsko rješenje da uz jedinstvenu splitsku metropoliju Hrvati ipak očuvaju svoju crkvenu neovisnost.^{10a}

Vrijeme prije stupanja kralja Zvonimira na hrvatski prijestol, kao i vrijeme poslije njegove smrti obilježeno je nemirima u Hrvatskoj. Neki historici te nemire tumače kao otpor provođenju zaključaka reformnih sabora u Hrvatskoj 60-ih godina XI. st., na kojima je između ostaloga ponovljena i zabrana upotrebe narodnog jezika u liturgiji. Drugi su pak skloni da te nemire protumače kao prijestolne borbe, jer su Petar Krešimir IV. (1058—1074) i Zvonimir (1075—1089) bili bez potomaka. Bilo ovako ili onako, a vjerojatno je bilo pomiješano jedno s drugim, nema nikakve osnove za grupiranje protivnih stranaka u tim borbama s jedne strane u tzv. latinaše, kojima bi pripadali Romani u dalmatinskim gradovima i poneki Hrvati, pristaše latinskog bogoslužja, a s druge u narodnjake ili glagoljaše (prema liturgijskom pismu glagolici), tj. Hrvate u Hrvatskoj, koji bi navodno bili pristaše bogoslužja na narodnom jeziku i navodni protivnici crkvenih reformna. Činjenica je, naime, da je u vrijeme održavanja splitskih sabora 925—928. god., kao i reformnih sabora u drugoj polovici XI. st. više istočnjačkih običaja, koje je reformna Crkva htjela iskorijeniti, bilo uvriježeno u nekim bizantskim dalmatinskim gradovima nego u Hrvatskoj,¹¹ kao što se vidi iz potvrde saborskih zaključaka od pape Aleksandra II.¹² Smatram stoga sasvim neosnovanim mišljenje da je splitski građanin Petar Crni kao tobožnji latinaš i prijatelj nadbiskupa Lovre i kralja Zvonimira osnovao samostan sv. Petra u Selu s namjerom da benediktinci iz tog samostana suzbijaju hrvatski narodni glagoljaški pokret i otpor crkvenim reformama u tom navodno izražito glagoljaškom kraju.¹³

O osnivaču samostana sv. Petra u Selu zna se veoma malo da bismo mogli postavljati bilo kakve teze o nekoj njegovoj posebnoj političkoj tendenciji kod osnivanja samostana. Sve što o njemu znademo znamo iz njegova epitafa^{13a} ili posredno zaključujemo na osnovi sadržaja samostanskog kartulara.

Petar Crni bio je splitski građanin, svakako vrlo bogat kad je mogao sam izgraditi crkvu i samostan i opskrbiti ih imanjem i slugama. O njegovoj etničkoj pripadnosti ne možemo kazati ništa pouzdano. Uz crkveno ime Petar koji samo po sebi ništa ne kazuje, on nosi hrvatski nadimak Crni, a otac mu ima romansko obiteljsko ime Gumay. Iz jednog upisa u Kartularu znademo da mu je jedan djed (ne znamo da li po ocu ili majci) imao hrvatski oblik imena Mihail-Mihača, a i neki njegovi tu spomenuti rođaci imao također hrvatska imena.¹⁴ U svakom slučaju, bilo da je njegova obitelj romanska, ali već pohrvaćena ili barem dvojezična, bilo da je porijeklom hrvatska, a nastanjena u

^{10a} M. Barada, *Episcopus croatensis, Croatia sacra*, I, Zagreb, 1931; V. Koščak: *Giurisdizione della Chiesa sul litorale dell'Adriatico orientale e la diocesi di Nona*, Medioevo e umanesimo 49, Padova 1982; B. Zelić-Bučan, *Hrvatski biskup — težnja za osamostaljenjem Crkve u Hrvata*, Glas Koncila, br. 16, Zagreb, 1978.

¹¹ Splitski nadbiskup Dabral, koji je na saboru u Splitu 1050. god. smijenjen zbog neuredna života, branio se pred saborom da po običaju istočne Crkve ima zakonito pravo držati ženu. Toma Arhidakon, *Kronika*, izd. Muzeja Grada Splita, sv. 8, Split 1960. s. 28; F. Rački, *Documenta*..., s. 203—204. I zadarski biskup Grgur (cca 1101—1111) imao je sina (Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II. s. 24.).

¹² N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do god. 1528*, Zagreb, 1972, s. 58—60.

¹³ V. Novak — P. Skok, o. c., *Notae archeologicae*, s. 21—24.

¹⁴ Ima više prijepornih mišljenja o tome kako treba čitati sam epitaf, budući da riječi nisu odjeljene, nego slova teku kontinuirano. Najpreporniji je treći stih koji se uglavnom čita na dva načina: »Et dum vigul, terror in orbe fui« (I dok sam živio, bio sam u svijetu nasilnik) ili pak: »Et dum vigul error in orbe, fui« (I dok je u svijetu vladala zabluda, živio sam). Mnogi koji se zalažu za ovo drugo čitanje tumače da bi se taj error imao odnositi na zabludu glagoljaštva. Među njima su i V. Novak i E. Pivčević, koji je iz Novakovke knjige i preveo odlomak u kojem Novak obrazlaže svoje čitanje i tumačenje tog stiha u epitafu (*The Cartulary*..., s. 17—22, V. Novak — P. Skok, o. c., s. 19—22.). Već se je V. Corović, *O natpisu Petra Crnog*, Starinar, III ser., Beograd, 1931, zalagao za ono prvo čitanje. S obzirom na ono što znademo o ličnosti Petra Crnoga posredno iz samog Kartulara, kao i s obzirom na činjenicu da je dokazana potpuna neutemeljenost podjele hrvatskog društva u X. i XI. st. na tzv. latinaše i glagoljaše, smatram da prvo čitanje ima mnogo više opravdanja.

¹⁵ V. Novak — P. Skok, o. c., *Textus*, s. 218.

Splitu, ili da mu je majka Hrvatica iz okolice Splita (neki drže da po muškoj lozi potječe iz Poljica), jedno je sigurno, njegova je obitelj u vrijeme kad on gradi crkvu i samostan sv. Petra dvojezična, u njoj postoji jezična i rodbinska hrvatsko-romanska simbioza. Takvo stanje je u to doba karakteristično za mnoge obitelji u Splitu i drugim dalmatinskim gradovima. Pitamo se, zašto bi on, donekle i sâm Hrvat, samo zato što je bio prijatelj nadbiskupa Lovre i kralja Zvonimira bio prema navodnom hrvatskom pokretu neprijateljski raspoložen, kad se ne može ničim dokazati da je takvu orijentaciju imao sam nadbiskup Lovro, a još manje hrvatski kralj Zvonimir. Pored brojnih darovnica ovoga hrvatskog vladara splitskoj Crkvi, od kojih su mnoge diplomatski sumnjive, sačuvala se je jedna o darovštini glagoljaškom samostanu sv. Lucije u Baškoj na Krku u čiju se vjerodostojnost ne može sumnjati, jer je oko 1100. god. uklesana hrvatskim jezikom i glagoljarskim slovima u kamenu ploču. Taj kameni glagolski natpis jedan je od najstarijih spomenika hrvatskog jezika, a poznat je pod imenom Baščanska ploča.¹⁵ Ona svjedoči o tome da je Zvonimir bio prijatelj glagoljaša. Biti pristaša reformi i obnove u Crkvi ne znači nipošto biti protunarodno orijentiran. Što se tiče splitskog nadbiskupa Lovre, on je zaista bio nosilac reformi i promicatelj unutarnje obnove u Katoličkoj Crkvi onoga vremena kada je takav zanos za unutarnjom čistoćom Crkve držao mnoge crkvene prelate u vrijeme crkvene obnove »in capite et in membris«. Ali nije bio nikakav protivnik Hrvata. Osobno je prisustvovao, s drugim kraljevim crkvenim i svjetovnim dostojanstvenicima, svečanosti posvete katedrale posebnog »hrvatskog biskupa« u Kninu.¹⁶

Izgradnja benediktinskog samostana na hrvatskom području od strane jednog građanina Splita, grada koji je dotada stoljećima bio izvan opsega hrvatske države, pri čemu su na svečanosti posvete crkve 1080. god. bili prisutni brojni odličnici Hrvati i splitski građani,¹⁷ svjedoči o tome da su upravo u vrijeme kralja Zvonimira, čijim je nastojanjem Split s drugim dalmatinskim gradovima postao i *de iure* sastavni dio hrvatske države i društvene veze između građana i okolnih Hrvata postale intenzivnije, što je pridonijelo još bržem pohrvaćivanju tih nekada romanskih gradova.

U ovom Kartularu spominje se više historijskih osoba o kojima je potrebno dati osnovne informacije. Tu su u prvom redu dva hrvatska vladara, kraljevi Dmitar Zvonimir i Slavac (Slavić).

O Zvonimiru je već bilo riječi u ovom tekstu, pak ćemo se ovdje osvrnuti samo na njegov odnos prema papi Grguru VII. Zvonimir, iako ban i suvladar kralja Petra Krešimira IV, imao je poteškoća da ga naslijedi na prijestolju. Tada je papa Grgur VII. bio priznati autoritet u priznavanju svjetovnih vladara. Njemu se pokorio njemački car Henrik IV. (Canossa), od njega su primili znakove i priznanje vladarske vlasti engleski, danski i poljski kralj. Njemu se je obratio i hrvatski preteđent Zvonimir pristavši prije toga uz papinu doktrinu o primatu duhovne vlasti i uz reforme koje je papa provodio u Crkvi da ju iznutra obnovi i oslobodi utjecaja svjetovnih vladara (borba za investituru). Preko papina legata Gebizona Zvonimir je od pape dobio kraljevsku krunu i druga insignia kraljevske vlasti, te je na saboru u Solinu 1076. god. okrunjen za kralja ne samo Hrvata nego i Dalmatinaca. Tako je papinom pomoću Zvonimir ujedinio Hrvatsku i nekada bizantsku, a tada upravo od Normana zaposjednutu Dalmaciju, i tako ostvario vjekovnu težnju svih svojih prethodnika. Njegova prisega vazalske vjernosti nije krnjila suverenost Hrvatske, dapače ju je u međunarodnom smislu osnaživala. Zvonimirova se vazalska prisega odnosila na podložnost papi u crkvenim pitanjima.^{17a} To je u stvari bio savez između Zvonimira i Grgura VII. izražen vazalskom prisegom u duhu onoga doba.¹⁸

Drugi vladar, kralj Slavac, veoma je prijeporna osoba u hrvatskoj historiografiji. U Kartularu se spominje dva puta, jednom kako u pratnji bana Petra

¹⁵ Vidi BCR No 14. s. 41. O ovom spomeniku ima tako mnogo literature na hrvatskom jeziku da ju je nemoguće na ovako ograničenom prostoru navoditi.

¹⁶ F. Rački, *Documenta...*, s. 112-113.

¹⁷ V. Novak — P. Skok, o. c., s. 213.

^{17a} F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925 s. 566; Isti, *Pređed povijesti hrvatskog naroda*, izd. MH. Zagreb 1962. s. 141.

¹⁸ N. Klaić, *Povijest Hrvata u radnom srednjem vijeku*, s. 386.

i župana Sarube sudi u jednom sporu između Petra Crnog i Tugarana,¹⁹ a drugi put kako potvrđuje darovštinu svojega brata Rusina i sam dariva samostanu sv. Petra jednu svoju zemlju.²⁰ O ovome vladaru vodila se je u hrvatskoj historiografiji rasprava kako o vremenu njegova vladanja (prije ili poslije Zvonimira), tako i o njegovu odnosu prema Zvonimiru, dajući Slavcu ulogu vođe hrvatske narodne stranke, nasuprot Zvonimiru, kao navodnom eksponentu latinaša. Neki su čak postavili tezu da Slavac nije ni bio hrvatski vladar, nego vladar nezavisne Neretvanske kneževine (Barada, N. Klaić).^{20a} Kako ni jedan upis u Kartularu gdje se ovaj vladar spominje nije datiran, o vremenu njegova vladanja može se suditi u skladu s rješanjem pitanja datiranja drugih važnijih pitanja i događaja zabilježenih u Kartularu. Ali, da je bio hrvatski a ne neretvanski kralj, to je izvan svake sumnje, kao i to, da je nekada (u X. st.) autonomna ili samostalna Neretvanska kneževina tada, u XI. st., ne samo etnički nego i politički činila integralni dio hrvatske države zajedno sa srednjodalmatinskim otcima koji su nekada pripadali Neretvanima, a tada su tvorili jednu zasebnu upravnu oblast s knezom ili sucem na čelu.^{20b}

Značajna i također u hrvatskoj historiografiji prijepona osoba koja se spominje u ovom kartularu jest Jakov, *dux Marianoru*²¹, hrvatski rečeno knez Pomorjana ili otočana. Njega je historiografija dugo vremena poistovjećivala s jednim drugim Jakovom, njegovim suvremenikom, koji se u Kartularu i u drugim hrvatskim dokumentima spominje s atributom »morsticus«, primorski. Zbog toga što su nekada (X. st.) srednjejadranski otoci Brač, Hvar, Korčula i Mljet pripadali Neretvanskoj kneževini, historici su poistovjećivali otočku oblast Maroniju (Pomorje), koje se žitelji nazivaju *Mariani*, s nekadašnjom Neretvanskom kneževinom, a njezine suce ili kneževe smatrali samostalnim vladarima Neretvana. Zbog toga što su poistovjećivali *Mariane* (otočane) i Neretvane, smatralo se da i atribut »morsticus« koji dolazi uz ime jednog drugog Jakova označuje vladara Neretvana. Međutim, »morsticus« je pridjev koji označava ime jedne hrvatske župe, župe primorske, (Porfirogenet je naziva Parathalasia) sa sjedištem u Klisu, a kojoj su u XI. st. pripadala i Poljica, ili barem njihovo primorje gdje se je i nalazio samostan sv. Petra. Što uz »morsticus« u ispravama redovito ne stoji i oznaka »iupanus«, to je u skladu s praksom pisara isprava, da gotovo redovito uz navođenje imena župana ispuštaju atribut »iupanus«, a navode samo imena njihovih župa. Tako kao »morsticus« (primorski) susrećemo »cetinsticus« (cetinski), »tenensticus« (kninski), »brebersticus« (bribirski), i dr.²¹ Osim župana primorskog Jakova iz Kartulara sv. Petra znademo i za njegova prethodnika Rusina, brata kralja Slavca.²² Tako, poistovjetivši tri različite političke oblasti i dvije osobe, dugo vremena je vladala zabluda da su Jakov, *dux Marianorum*, te Jakov »morsticus« kao i svi koji nose te attribute bili vladari Kneževine neretvanske. Kritička analiza teksta u ovom Kartularu kao i u drugim suvremenim hrvatskim spomenicima pridonijela je da se ta zabluda ispravi.²³

Uz kralja Slavca u njegovoj pratnji spominje se ban Petar.²⁴ Službu bana kao kraljeva zamjenika u udaljenijim oblastima susrećemo u hrvatskim izvorima prvi put sredinom X. st. (Pribina, ban Like, Krbave i Gacke). U XI. st. ban je kraljev suvladar. Tako je Zvonimir kao ban bio suvladar Petra Krešimira IV. I Zvonimir je imao uza se bana Petra. Kako su Zvonimir i Slavac vladali vremenski blizu jedan za drugim, može biti da se radi o istoj osobi. A može biti da je taj ban Petar, kojemu inače ne znamo plemensko porijeklo, bio onaj jedino po imenu poznati nam posljednji hrvatski narodni vladar, kralj Petar, koji je poginuo u borbi s Mađarima 1097. god.^{24a}

¹⁹ V. Novak — P. Skok, o. c., s. 215.

²⁰ Idem, s. 223.

^{20a} Sравни N. Klaić, *Problem Slavca i neretljanske kneževine*, Zgodovinski časopis XIV, Ljubljana, 1960, i tamo navedenu literaturu.

^{20b} Sравни B. Zelić-Bučan, *Politička pripadnost Poljica u radnom srednjem vijeku prema Supetarskom kartularu*, Poljica, VIII/1, Gata—Split 1983.

²¹ Zbog mnoštva primjera izostavljamo pojedinačno citiranje. Vidi kod F. Rački, *Documenta...*, index pod »Chroatorum iuppae«, s. 512—513.

²² V. Novak — P. Skok, o. c., s. 213.

²³ Usporedi S. Gunjača, *Morstici i Mariani nisu Neretljani*, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, III, Zagreb, 1975.

²⁴ V. Novak — P. Skok, o. c., s. 215.

^{24a} Ovu rečenicu je u svojoj preradi gđa C. Hawkesworth ispustila i mjesto nje izvela svoj zaključak: »On the other hand, they may have been the same person, which

Uz već spomenute župane primorske, Jakova i Rusina, iz Kartulara saznajemo i za imena nekih drugih župana, zagorski Vučina²⁵ i kliški sudac Volen.²⁶ Župani su u staroj hrvatskoj državi stajali na čelu samoupravnih političkih oblasti župa ili županija, kojih nazivi zbog specifičnosti njihova statusa u latinskim i grčkim izvorima obično ostaju neprevedeni. Tek od XII. st. susrećemo u izvorima za župane i župe latinske izraze *comes* i *comitatus*. Župani su bili predstavnici županijskog plemstva, bilo izabrani, bilo nasljedni iz pojedinih uglednih obitelji. Takova upravna organizacija hrvatske države održala se je sve do 1918. godine.

U Kartularu se više puta spominje *iupanus Talmazzo*, ili *Talmatius*.²⁷ Njegova služba nema nikakove veze s političkom upravom. On nije bio upravitelj župe nego samostanskog dobra. Tako su se od XII. st. sve do najnovijeg vremena u južnoj Hrvatskoj nazivali svjetovni upravitelji samostanskih dobara i dobara bratovština. Takav naziv se ovdje mogao udomačiti i odzati vjerojatno zbog činjenice što je na ovom području zbog prekida kontinuiteta hrvatske državnosti^{27a} uslijed mletačke, turske i austrijske uprave, izbljედilo prvotno političko-upravno značenje ovog termina.

Između različitih društvenih staleža u Kartularu najviše podataka ima o staležu *serva* (žen. *ancillae*). Petar Crni je za samostan sv. Petra pribavio, većinom kupio, oko pedeset težaka i slugu koje on naziva *servi*. Taj izraz nalazimo i u drugim suvremenim hrvatskim dokumentima. Značenje tog izraza, odnosno društvenog statusa tog staleža nije sasvim jasno. Kako se ni u Kartulu sv. Petra ni u drugim hrvatskim izvorima nikada ne spominje izraz *slavi* (robovi), pretpostavlja se da to nisu nikako bili robovi u klasičnom značenju. A nisu to ni kasniji feudalni kmetovi »glebae adscripti«, ni koloni. Prevladava mišljenje da su to bili osiromašeni, nekada slobodni seljaci koji se sami daju, ili ih daju njihovim roditeljima ili srodnicima u doživotnu službu crkvenim i svjetovnim veleposjednicima, a ovi njihovim roditeljima ili rođacima daju za to neku naknadu. Da *servi* nisu bili isto što i robovi zaključuje se i iz činjenice što su oni mogli imati, a često su i imali, i vlastiti imetak ili samostalno voditi neki obrt.²⁸

Mogli bismo još dugo tako nabrajati ne samo osobe nego i razne druge podatke koje nam pruža ovaj Kartular. No u ovim prostorno ograničenim napomenama nije ih moguće sve ni nabrojiti, a kamoli i objasniti. Stoga ćemo se zadovoljiti time da samo sumarno navedemo kakve sve vrste podataka pruža ovaj Kartular kao historijski izvor. To su:

— imena i nadimci ljudi, hrvatska i romanska, po kojima možemo prosuđivati međusobne odnose i stepen integracije Hrvata i Romana;

— imena mjesta i raznih lokaliteta od kojih su mnoga ostala nepromijenjena do danas;

• would mean that Slavac and Zvonimir too wehe in fact the same man. In the absence of hard historical evidence, this inevitably remains just a conjecture.« (The Cartulary of The Benedictine Abbey... s. 15.) Ovdje je moja »suatorica« napisala u prvoj rečenici očitu besmislicu, jer se protiv svakoj zdravoj logici iz eventualne činjenice da su dva vladara imala istog bana izvesti zaključak da su tada i ta dva vladara u stvari bili ista osoba. U drugoj rečenici napisala je potpunu povijesnu neistinu, jer ako možemo nagađati o osobi bana ili banova imenom Petar, nema nikakove dvojbe o osoba-ma dvaju vladara Zvonimira i Slavca. Obojica su na temelju čvrstih historijskih izvora identificirani kao dvije potpuno različite osobe. Posebno nam je mnogo toga sigurno poznato o kralju Zvonimiru, da ga ne možemo ni u pretpostavci poistovjetiti ni s jednim drugim vladarom.

²⁵ V. Novak — P. Skok, o. c., s. 224.

²⁶ Idem, s. 227.

²⁷ Idem, s. 228, 229, 231.

^{27a} I ovdje je gđa C. H. učinila jednu grubu svoju intervenciju u moj tekst. Moju rečenicu da je »zbog prekida kontinuiteta hrvatske državnosti (na ovom području), uslijed mletačke, turske i austrijske uprave...« bilo zaboravljeno političko značenje termina župan, ona je zamijenila tvrdnjom, da je »uslijed sukcesivne mletačke, turske i austrijske administracije uslijedila propast srednjovjekovne hrvatske države« (s. 16), što nije isto. Hrvatska država je očuvana, na suženom teritoriju i s ograničenim suverenitetom, sve do 1918. godine. Pa i za vrijeme navedenih stranih okupacija, i ti južni krajevi, kasnija austrijska pokrajina Dalmacija, de iure su se uvijek smatrali integralnim dijelom Trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, što je očito i iz samog diplomatskog naziva hrvatske države.

²⁸ V. Novak — P. Skok, o. c., s. 222.

- stare mjere i novac, međusobni odnos vrijednosti raznih roba;
 - raslojenost hrvatskog društva na razne staleže i njihove međusobne odnose;
 - pravne norme, običaje i postupke kod pojedinih pravnih čina, posebno kod kupoprodaja i parnica;
 - pojedine javne službe i imena nekih javnih službenika kako u hrvatskim oblastima tako i u gradskoj upravi u Splitu;
 - neke posebne podatke o nekim hrvatskim vladarima, banovima i županima;
 - latinski jezik onog vremena, utjecaj romanskog govora na književni latinski, kao i utjecaj hrvatskog jezika na romanski govor i obrnuto, itd., itd.
- Na kraju još treba napomenuti da zbog obilja izvornih podataka Kartular sv. Petra u Selu nije značajan historijski izvor samo za hrvatsku historiografiju, nego može biti zanimljiv i za historike društveno-ekonomske i pravne povijesti i drugih evropskih naroda zbog dopune i komparacije sa sličnim pojavama i institucijama u vlastitim zemljama.

JUTARNJI ZVONICI

Mirko Slade-Šilović

Bude se jutarnji zvonici
ko dječji kristalni uzvici
iz borika angelusi,
u maglama života vidici.

Penju se, rastu zvonici
preko modrih planina
ko majčine sklopljene ruke
i bjelokosni molitvenici.

Kroz oblake rane zore
za nas gore
kao svjetionici,
kroz nevere i bure
za malodušne naše ure
zrenici.

Uspravni, ustrajni su jutarnji zvonici
kao masline i starinski korali
dok ih srebrni vali
miluju i miju,

a pod njima smireni sniju
krovovi i vrtovi
maloga grada.